

نگرشی بر مهمترین عوامل موثر بر مشارکت و عدم مشارکت آبخیز نشینان در طرح های آبخیزداری و بازخورد آن در معیشت بهره برداران. (مطالعه موردی: شهرستان سمیرم)

سیاوش طائی سمیرمی^۱، مریم احمدی^۲

۱-دانش آموخته کارشناسی ارشد رشته مهندسی آبخیزداری، دانشگاه تربیت مدرس

۲- دانش آموخته کارشناسی ارشد رشته مهندسی آبخیزداری، دانشگاه هرمزگان

[*tai.siavash@gmail.com](mailto:tai.siavash@gmail.com)

چکیده

یکی از مهمترین عوامل موثر در اجرا، دوام و موفقیت طرح های آبخیزداری مشارکت مردم و به عبارتی آبخیز نشینان می باشد. رشد و توسعه روستایی، ارتباط تنگاتنگ با مشارکت روستاییان دارد، چرا که مشارکت در واقع کارایی برنامه های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و کیفیت تصمیم گیری برای مناطق روستایی را افزایش می دهد. با توجه به ضرورت موضوع، تحقیق حاضر بر آن است که با استفاده از روش کتابخانه ای و توصیفی - تحلیلی به بررسی نقش مشارکت یا عدم مشارکت آبخیز نشینان در سه محدوده مطالعاتی شهرستان سمیرم (شهر سمیرم، شهر ونک و شهر حنا) بپردازد. نتایج به دست آمده نشان داد که مبهم بودن اهداف طرح، در نظر گرفتن منافع کوتاه مدت و دراز مدت، لحاظ نکردن نظرات مشورتی آنان و تصورات غلط کشاورزان مبنی بر کاهش کمیت منابع آبی در اثر احداث طرح های آبخیزداری؛ از جمله دلایل عمده عدم مشارکت مردم در طرح ها و پروژه ها می باشد. از طرف دیگر عواملی هم باعث مشارکت و جذب مردم در پروژه های آبخیزداری می باشد که می توان به عواملی چون، احداث فضای سبز در آبخیزهای شهری و حاشیه شهری، توجیه اقتصادی طرح در کوتاه مدت و دراز مدت، شبیه سازی پیشرفت و آبادانی منطقه در اثر اجرای پروژه های آبخیزداری و ارائه خدمت به آبخیز نشینان اشاره نمود.

کلمات کلیدی: مشارکت، عدم مشارکت، توسعه روستایی، طرح های آبخیزداری، شهرستان سمیرم.

مقدمه

مشارکت دارای طیف وسیعی می باشد. مشارکت در جامعه محلی یعنی فرآیند کارگیری توانمندی های فردی یا گروهی ذینفعان برای دستیابی به یک هدف گروهی. در این فرآیند، رفتار آگاهانه، خواست جمعی، پذیرش جمعی، انتخاب و وجود نیازهای مشترک اهمیت دارند. آنچه در یک فرآیند مشارکت موفق مهم است احساس نیاز برای حل یک مشکل، شناخت آن مشکل و احساس نیاز به همکاری گروهی با توجه به میزان دانش و توانمندی افراد و شناخت آنان از توانایی ها و امکانات موجود و حداکثر استفاده از آنهاست (Sally، 2015).

اگر به مشارکت به مثابه یک حق (نگاه کنید به ماده ۲۷ اعلامیه جهانی حقوق بشر) بنگریم، متوجه می شویم که تک تک انسان ها مطابق با اعلامیه جهانی حقوق بشر حق دارند که در تعیین سرنوشت خود مشارکت کنند.

مشارکت در یک اجتماع محلی از حساس شدن آغاز می شود که نخستین پله مشارکت است. پله بعدی آگاه شدن و دانستن است. مردم در یک جامعه محلی حق دارند که از اتفاقاتی که در اجتماع آنها می افتد با خبر باشند. پله بعدی، مشاوره و ارائه

نظر از سوی مردم است. افراد در یک جامعه محلی در جلسات گروهی شرکت می‌کنند و نظرات خود را مطرح می‌کنند. آنان در این مرحله نیازهای خود را در اجتماع محلی فهرست می‌کنند و درباره اولویت‌ها سخن می‌گویند. گاه در این مرحله کمیته‌ها یا ساختارهایی شکل می‌گیرد. پله بعدی، نقش‌پذیری و مشارکت در فعالیت‌های اجرایی است. بعد از آن وارد پله‌ای می‌شود که می‌توان آن را "درگیر شدن فرد در جریان کار" نامید، به گونه‌ای که دیگر جزئی از فرآیند محسوب می‌شود و نمی‌توان او را از این فرآیند جدا کرد. وارد شدن در این فرآیند، به معنای توانمند شدن مردم در جامعه محلی است (نوری نشاط، ۱۳۸۸).

اگر شناسایی نیاز مردم در سطح محلی توسط خود آنان به اقدام محلی بیانجامد منجر به مشارکت برای برآورده شدن نیاز می‌گردد در عین حال که ممکن است نیاز منجر به تقاضا یا مطالبه شود اما مشارکتی را به وجود نیآورد. در تمام جریان مشارکت، تلاش تسهیل‌گر این است که مردم محلی نیازهای خود را بشناسند، اولویت بندی کنند و خود برنامه‌ای را برای تحقق آن نیاز طراحی کنند بدون اینکه نیازهای تبدیل به مطالبات شود. در واقع نتیجه فعالیت‌های توانمندسازی محلی، باید اقدام محلی برای رفع نیازهای محلی باشد.

از اصلی‌ترین عوامل و انگیزه‌های مشارکت مردمی بهبود وضعیت رفاهی و اقتصادی و توسعه اقتصادی-اجتماعی است. اهمیت توسعه روستایی در کشورهای در حال توسعه همچون ایران به دلیل نقش مهم نواحی روستایی در اقتصادشان می‌باشد. به همین جهت لازم است مشارکت مردمی با هدف توسعه روستایی بیشتر مورد توجه قرار گیرد چرا که از یک طرف هدف اصلی توسعه روستایی کاهش فقر است و از طرف دیگر اصلی‌ترین انگیزه مشارکت مردمی نیز بهبود وضعیت معیشتی شان می‌باشد، از این رو هم راستایی اهداف باعث پررنگ شدن نقش مشارکت مردمی در برنامه‌های توسعه‌ای می‌شود (بدری و نعمتی، ۱۳۸۸).

تأکید بر مشارکت مردمی که نقطه وفاق اکثر دیدگاه‌های تعدیل یافته امروزی است که بیان می‌دارد که برای توسعه، به مشارکت مردمی نیاز مبرم و شدیدی وجود دارد که اگر مورد غفلت قرار گیرد، حرکت جوامع حرکتی غیر مؤثر و ناکارآمد خواهد بود و هزینه‌زایی بالایی را برای تحولات آتی در بر خواهد داشت. امروزه اهمیت نقش مؤثر مردم و مشارکت آنها در حرکت به سمت توسعه پایدار روستایی بر کسی پوشیده نیست و روشن است که برای حرکت به سمت توسعه‌ای پویا و پایدار که متعلق به مردم امروز و نسل‌های آینده باشد، باید خود مردم از دسترسی به فواید توسعه احساس رضایت و عدالت کنند

ضرورت مشارکت جوامع محلی:

امروزه اهمیت مشارکت در طرح‌های عمرانی بر کسی پوشیده نیست. با توجه به اینکه بسیاری از نقاط کشور در تعدیل خشکسالی آب زیرزمینی و کنترل سیلاب نیازمند احداث سازه‌های آبخیزداری می‌باشد، واز طرف دیگر درصد زیادی از جمعیت کشور در روستاها زندگی می‌کنند که مشارکت این افراد در موفقیت طرح‌های آبخیزداری نقش بسزائی ایفا می‌کند.

سابقه پژوهش

تاکنون مطالعات مختلفی در سراسر جهان در رابطه با نقش مشارکت مردم در طرح‌های آبخیزداری و عمرانی صورت گرفته است. از جمله مطالعات داخل کشور می‌توان به نتایج تحقیقات اسدی و همکاران ۱۳۸۷؛ امیری، ۱۳۸۴؛ بدری، ۱۳۸۸؛ بخشی تیرگانی و همکاران، ۱۳۸۹؛ و از جمله مطالعات خارج از کشور می‌توان به تحقیقات Misra، 2005؛ Jope، 2005 اشاره نمود.

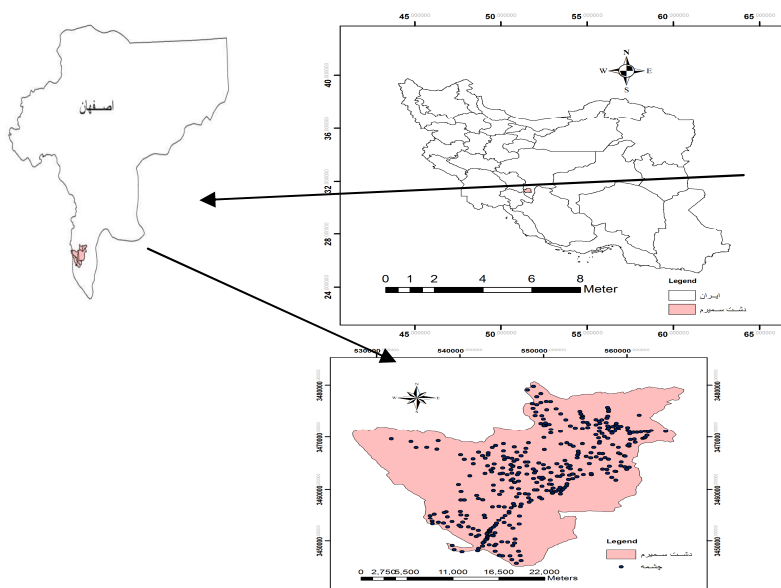

روش تحقیق:

در پژوهش حاضر، از روش کتابخانه‌ای و روش توصیفی - تحلیلی به منظور بررسی و تحلیل نقش مشارکت و عدم مشارکت مردمی در پروژه‌های آبخیزداری استفاده شد. پس از انجام مطالعات کتابخانه‌ای و استفاده از منابع و اطلاعات موجود در زمینه موضوع مورد مطالعه، شهرهای نمونه مشخص گردیده‌اند.

محدوده مورد مطالعه:

شهر سمیرم جزئی از حوزه آبخیز کارون می‌باشد که در جنوب استان اصفهان واقع شده است. (شکل ۱).

شکل ۱: موقعیت منطقه مورد مطالعه در کشور و استان (طائی سمیرمی و همکاران، ۱۳۹۳)

۱. آب و هوای شهرستان سمیرم بر اساس تقسیم بندی کوپن جزء مناطق معتدل سرد با تابستان های گرم و خشک و در ارتفاعات جنوبی جزء مناطق معتدل - سرد با تابستان های خنک و خشک می باشد. بارندگی سالانه منطقه از ۳۵۰ - ۴۵۰ میلی متر در مناطق مختلف متغیر است (طائی سمیرمی، ۱۳۹۳). به منظور جمع آوری اطلاعات در رابطه با مشارکت یا عدم مشارکت مردم چهار گروه از مردم به عنوان جامعه هدف انتخاب شدند.

۱. گروه کارشناسان و مسئولان ترویج آموزش و مشارکت مردمی استان

۲. مجریان طرح های آبخیزداری

۳. مجریان طرح های تبدیل دیمزارهای کم بازده

۴. گروه های مردمی مستقر در اطراف طرح های آبخیزداری

جدول ۱: مشخصات مناطق مورد مطالعه

نام شهر	عرض جغرافیائی	طول جغرافیائی	جمعیت
ونک	"۳۲'۱۹°۵۱	"۳۲'۱۹°۵۱	۶۹۸۳
حنا	"۳۰'۴۳°۵۱	"۵۶'۱۱°۳۱	۸۳۵۶
سمیرم	۳۱° ۲۴	۵۱° ۴۵'	۷۰۰۰۰

نتایج و بحث

جامعه ای در مسیر پیشرفت و توسعه قرار می گیرد که از همه توان ها و پتانسیل های خود در جهت بهره وری بهتر استفاده کند. باید زمینه ای فراهم آورد که هر کس به اندازه توان خود جامعه را به سوی توسعه سوق دهد. نتایج نشان داد که از عواملی که باعث عدم مشارکت آبخیز نشینان در پروژه های آبخیزداری می شود می توان به موارد زیر اشاره کرد.

۱. عدم کنترل عوامل بازدارنده اجرای پروژه ها

۲. عدم موفقیت یا منافع کم حاصل از طرح های قبلی

۳. عدم اعتماد مردم به کارگزاران و ماموران دولتی

از موانع مشارکت گسترده روستاییان در دستیابی به توسعه روستایی، کاهش اعتماد اجتماعی روستاییان به عملکرد دولت است، این عامل به عنوان سد محکمی در برابر هماهنگی و مشارکت در برنامه ها عمل می کند .

سطح آگاهی های اجتماعی و سیاسی مردم و آگاهی شان از سودمندی برنامه های مشارکتی در روستاهای مورد مطالعه، بسیار پایین و همه روستاها برای دستیابی به منابع آگاهی و اطلاعات می بایست به شهر مراجعه کنند. انزوای رسانه ای از عوامل بسیار مهمی است که روستاییان را از اهمیت پرداختن به امور مشارکتی و آگاهی در این زمینه غافل کرده است .

تقدیرگرایی و سپردن امور به سرنوشت به ویژه در بین نسل کهنسال روستایی از موانع مهم برسر راه مشارکت به شمار می آید. هر چقدر که سطح سواد و آگاهی روستائیان پایین تر باشد، تقدیر گرایی و اتکالی به سرنوشت در آنها بیشتر میشود، این ویژگی از مشارکت مردم روستایی جلوگیری می کند و انگیزه پرداختن به کارهای مشارکتی را کاهش می دهد.

۴. عدم انگیزه های مناسب و قوی مشارکت

۵. عدم هماهنگی میان دستگاه های اجرایی

۶. مقطعی برخورد کردن با پروژه های مشارکتی

به جز موارد فوق عوامل دیگری وجود دارد که زمینه ساز عدم مشارکت آبخیز نشینان در طرح های آبخیزداری می شود.

موانع اقتصادی :

از معضلاتی که امروز گریبان گیر بسیاری از جوامع به خصوص جوامع سنتی می باشد، جوانی جمعیت و نیاز به کار و درآمد برای آنان است. عدم کفایت زمین های کشاورزی برای نیروی جوان جوای کار سبب مشکلات اقتصادی و کاستی هایی در این زمینه شده و به همین دلیل توان و انگیزه مشارکت آنان به ویژه مشارکت مالی کاهش یافته است. یکی از عوامل اثرگذار در ماندگاری جمعیت و مشارکت مردمی در هر منطقه میزان و نوع امکانات رفاهی و زیربنایی است. بدیعی است هر

چقدر که امکانات رفاهی و زیربنایی بیشتری وجود داشته باشد جمعیت تمایل بیشتری برای ماندگاری و مشارکت خواهند داشت

وضعیت دامپروری و کشاورزی:

با توجه به اینکه معیشت غالب افراد ساکن در محدوده مورد مطالعه بر محور کشاورزی و دامپروری می باشد، هر گونه تغییر و تحول در شرایط اقلیمی و طبیعی اثرات مستقیم و قابل توجهی را بر دامپروری و کشاورزی منطقه خواهد داشت. از سوی دیگر چرای آزاد دامهای موجود اثرات سوء بسیاری را بر طبیعت منطقه دارد.

موانع سیاسی

تصدی گری دولت و تمرکز تصمیم گیری ها از موانع بسیار مهم بر سر راه مشارکت روستاییان به شمار می آید. زمانیکه دولت به صورت همه جانبه مسئولیت برنامه ریزی ها را در سطح خرد و کلان بر عهده گرفت، زمینه های مشارکت روستاییان به سرعت از بین رفت و از روستاییان صرفا در اجرای برنامه های تزریقی از سوی دولت استفاده گردید (احمدی و همکاران، بی تا).

با توجه به مطالعات و بررسی هایی که از گروه های هدف در این مطالعه به دست آمد عوامل زیادی وجود دارد که می تواند باعث افزایش مشارکت ابخیزنشینان در طرح های آبخیزداری شود.

۱. آموزش، ترویج و افزایش آگاهی ابخیزنشینان
۲. استفاده از طرحهای چند منظوره. به طور مثال در صورتی که یک بند خاکی در منطقه ای احداث می گردد، فضای سبزی و پارک تفریحی نیز در کنار آن احداث شود. یا در صورتیکه شرایط زیستی و بهداشتی اجازه می دهد بند احداث شده به عنوان جایگاهی برای پرورش ماهی استفاده شود.
۴. نظرات و پیشنهادات بهره برداران در تدوین طرح ها مد نظر قرار گیرد.
۵. انجام حمایت های حقوقی، اداری، اعتباری و برنامه ای از مشارکت کننده گان به طور نظام مند و مستمر
۶. تدوین برنامه هایی که مشارکت مردم را آسان تر نماید
۷. برگزاری کنفرانس ها، نشست ها و دعوت از بهره برداران و اقدام به برگزاری جلسه پرسش و پاسخ و نظر خواهی از بهره برداران.
۸. استفاده از کارشناسان عضو نظام مهندسی و افراد تحصیل کرده در رشته های منابع طبیعی و مشارکت آنها در نظارت طرح ها
۹. شبیه سازی نتایج و دستاوردهای حاصل از اجرای پروژه در محیط نرم افزارهای مرتبط
۱۰. حذف بروکراسی دولت و اداری غیر ضروری و نیز تسهیل در ارائه تسهیلات بانکی مربوط به طرح های مشارکتی و حتی المقذور پرداخت طرح های بلند مدت
۱۱. تسهیل ارائه خدمات بیمه برای دام ها و محصولات کشاورزی بهره برداران و ابخیزنشینان
۱۲. کمک در جهت امین نهاده های مورد نیاز جهت اجرای موفق و بهینه طرحها
۱۳. حمایت از طرح های مشارکتی خودجوش و ارائه شده از طرف کشاورزان و دامداران
۱۴. اولویت واگذاری طرح های آبخیزداری و اعطای تسهیلات به متخصصان و افراد تحصیل کرده منابع طبیعی
۱۵. حمایت و توسعه کمی و کیفی تشکلهای انجمن ها و سازمان های غیر دولتی و تعاونی های تخصصی منابع طبیعی

۱۶ سرمایه گذاری جهت ایجاد مراکز اطلاع رسانی و تهیه بانک اطلاعاتی تخصصی در ارتباط با مشارکت مردمی

۱۷. تهیه تدوین برنامه ریزی های کوتاه مدت، ضربتی و دراز مدت در طرح های مشارکتی

۱۸. برگزاری جلسات هم اندیشی با افراد معتمد، ریش سفیدان و تحصیل کرده های شهر می تواند نقش مثبتی در جهت مشارکت آبخیزنشینان داشته باشد.

۱۹. ایجاد و برقراری هماهنگی بین سازمانها و ادارات مرتبط با طرح و دستاوردهای آن. به عنوان مثال در صورتیکه برای یک اجرای یک بند خاکی اداره منابع طبیعی، جهاد کشاورزی، آب منطقه ای، محیط زیست هماهنگی وجود داشته باشد، درصد موفقیت طرح بالاتر رفته و به تبع آن زمینه ساز مشارکت مردم نیز خواهند شد

نتیجه گیری

عامل اصلی تخریب در عرصه های منابع طبیعی، عدم آگاهی بهره برداران نسبت به اهمیت منابع طبیعی است باید تلاش کرد تا در برنامه های توسعه روستایی که حفظ و احیاء منابع طبیعی از رؤس آن می باشد از تولید محوری به سمت انسان محوری حرکت کنیم. با توجه به اینکه یکی از اصول مدیریت صحیح در این زمینه توسعه منابع انسانی است اولین اقدام در توسعه و ارتقاء کیفیت نیروی انسانی آموزش است که موجب تغییر در رفتار، بینش و مهارت انسان ها می گردد.

در تحقیق حاضر نیز مشاهده گردید که مسایل و مشکلات عدیده و بسیاری در حوزه های آبخیز وجود دارد که اهالی در زندگی خود با آن دست به گریبانند، این مسایل و مشکلات طیف بسیار وسیعی را به خود اختصاص میدهد که از جزیی ترین جنبه های زندگی افراد شروع و تا گسترده ترین ابعاد زندگی آنان را در بر میگیرد. در صورتیکه اغلب آبخیزنشینان به امکانات مالی و اختیارات کافی برای اجرای طرحهایشان دسترسی نداشته باشند، مشارکت به سرعت جای خود را به بی علافگی خواهد داد و به بیگانگی اجتماعی می انجامد.

برای حل این معضل میتوان از نیروی جوان و تحصیل کرده که اغلب جویای کار و به دنبال مسیری برای کسب معاش هستند، بهره گرفت و یک نهاد یا سازمان غیر دولتی تشکیل داد که بتواند اهداف مهم آموزشی و مشاوره ای را پیگیری کند و در زمینه های مختلف حقوقی، بهداشتی، زراعی، دامپروری و دیگر موارد انگیزه ساز و محرک آبخیزنشینان باشد.

منابع

اسدی، ع.، شریفزاده، ا.، و شریفی، م. (۱۳۸۷)، بررسی انگاره های مرتبط با مشارکت مردم محلی در فرآیند توسعه جنگلهای حراء در جنوب ایران نشریه دانشکده منابع طبیعی، دوره ۶۱، ش ۴، ۸۴۹ - ۸۶۵.

امیری، ج. (۱۳۸۴)، مشارکت مردم- توسعه روستایی دو روی یک سکه، مجله دهیاری ها، ج ۱۶.

بدری، س.، نعمتی، م. (۱۳۸۸)، استراتژی برنامه ریزی توسعه اقتصادی به شیوه ی مشارکتی (مطالعه موردی: بخش مرکزی شهرک لنگه)، فصلنامه تحقیقات جغرافیای انسانی، ش ۶۸.

بخشی تیرگانی، م.، صادقی، س. ح. ر.، و خزایی، م. (۱۳۸۹)، بررسی عوامل موثر بر عدم مشارکت بهره برداران در عملیات آبخیزداری حوزه آبخیز تیرگان، مجموعه مقالات ششمین همایش ملی علوم و مهندسی آبخیزداری و چهارمین همایش ملی فرسایش و رسوب.

طائی سمیرمی، س. مرادی، ح. خداقلی، م. کریمیان، و. (۱۳۹۲). پهنه بندی اسیدپته و هدایت الکتریکی آب های زیرزمینی با استفاده از روش های زمین آمار، (مطالعه موردی: دشت سمیرم، استان اصفهان). مجله مهندسی آب، علوم تحقیقات اهواز.

یازدهمین همایش ملی علوم و مهندسی آبخیزداری ایران
توسعه مشارکتی در مدیریت حوزه‌های آبخیز

11th
National Conference on Watershed Management Sciences
and Engineering of Iran
Participatory Development in Watershed Management

۳۱ فروردین لغایت ۲ اردیبهشت ۱۳۹۵
April 19-21, 2016

نوری نشاط، سعید. (۱۳۸۸)، مقدمه‌ای بر اصول و روش‌های توانمندسازی محلی. تهران: برگ زیتون.
یوسف احمدی، غلامرضا خسروی، ایوب کرمی، اکبر نوروزی، بررسی عوامل موثر بر عدم مشارکت مردمی و اثرات آن بر وضعیت اقتصادی و اجتماعی آبخیزنشینان (مطالعه موردی استان هرمزگان)

Misra, Supriti and Damodar Suar, 2005, Development and Partnership, Journal of Rural. Development, Vol. 24, No.4, Oct-Des.

Joje, Sally, 2005. The theory and practice of community participation: engagement the first step. Paper presented to Australian Social Policy Conference, University of New South Wales, Sydney